

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Ostkustens första solhäst

Wikell, Roger

Fornvännen 2011(106):3, s. [179]-188 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2011_179

Ingår i: samla.raa.se

Ostkustens första solhäst

Av Roger Wikell, Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam

Wikell, R., Broström, S-G. & Ihrestam, K., 2011. Ostkustens första solhäst. (The First Sun Horse on Sweden's East Coast). *Fornvännen* 106. Stockholm.

In the summer of 2009 the authors conducted documentation and paint-up work for public display at two Bronze Age rock carving panels at Gärstad in Rystad parish, Östergötland County, Sweden (Raä 49 and 248). Besides many cup marks and several ships we also discovered a sun horse, a motif with a quadruped pulling the sun's disc. This is the first known rock art with this motif on the Swedish east coast. Some ten pictures are known from Bohuslän on the west coast. In Denmark the motif appears on bronze razors etc; the most well-known sun horse is the beautiful bronze model from Trundholm on Zealand. In an attempt to interpret the rock art at Gärstad, both the petroglyphs and the rock itself are considered, all with a background in current research that envisions an important sun cult during the Bronze Age in south Scandinavia.

*Roger Wikell, Sjöbergsvägen 50, SE-148 96 Sorunda
rodgeir@yahoo.com*

*Sven-Gunnar Broström, Fältvägen 11, SE-147 41 Tumba
botark@swipnet.se*

Kenneth Ihrestam, Vårbäcksvägen 16, SE-146 40 Tullinge

Låt fuxarna föra dig hit, liksom de leder
solen, såsom de dagligen för hit solen.

(Rigveda, första boken, 130:e hymnen)

Vid ett rutinuppdrag sommaren 2009, med rengöring och uppmålning av hållristningarna vid Gärstad strax norr om Linköping, gjorde vi ett glädjande fynd. Ett för östra Mellansverige nytt hållristningsmotiv upptäcktes: en solhäst. Att första upptäckten gjordes vid Gärstad är inte förvånande eftersom trakten är en fornlämningsrik fullåkersbygd med en framträdande bronsåldersmiljö (Nordén 1925; Larsson 1986; Kaliff 1999). Fornlämningar och bebyggelse finns på de talrika åkerholmarna, där uppstickande runda isslipade berghällar är vanliga. Det bördiga området sluttar mjukt ned mot Roxens södra strand. Norr om den stora sjön ses en mörk barrskogsklädd

förkastningsbrant, geologiskt sett en förlängning av Kolmårdens ödemarker. Roxen är en av flera sjöar som via Motala ström förbinder Vättern med Östersjön, där strömmen till slut vid Norrköping mynnar ut i Bråviken. Gärstad ligger således intill goda jordar och goda kommunikationer med båt.

Forskningen uppmärksammade tidigt hållristningarna vid gården Gärstad i Rystad socken, Östergötland (Raä 49:1-2). Ristningarna upptäcktes redan 1830 av Johan Haquin Wallman (jfr Nicklasson 2008, s. 104 f). De avbildades första gången 1870 av Carl Fredrik Nordenskjöld (ATA) och sedan 1925 av Arthur Nordén, varefter Göran Burenhult dokumenterade dem (1973, 1980). Särskilt intresse har hålltavlan med 17 helhuggna yxor rönt (Raä 49:2). Den närbelägna ristningen Raä 49:1 domineras av ett vackert skepp, 1,4 m

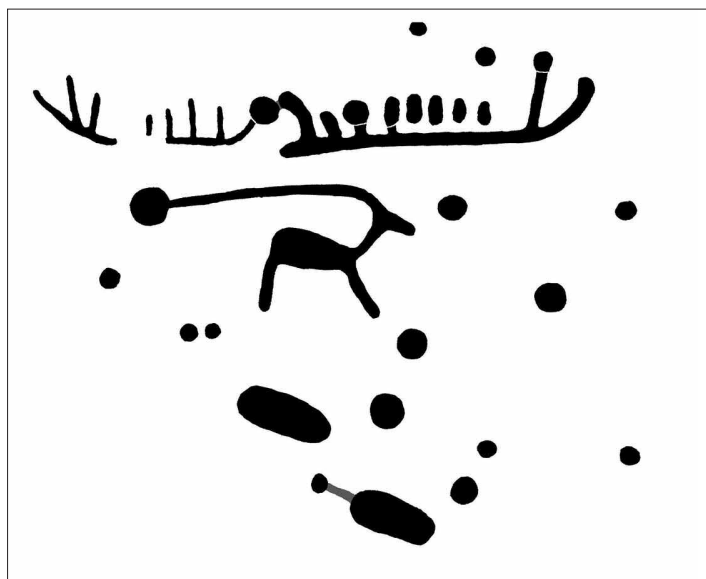

Fig. 1. Den nyupptäckta solhästen vid Gärstad Raä 248:1, Rystad socken, Östergötland. Dokumentation och digital bearbetning Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam.
—The recently discovered sun horse at Gärstad in Rystad parish, Östergötland county.

långt, med ett djurhuvud i stäven. När vi ren gjorde hällarna intill gården granskade vi ytorna aktivt efter fler ristningar. De är tämligen välbevarade, men har flagrade och vittrade partier här och var. Vi fann en hel del nya figurer, främst flera skålgropar men även några skepp. Inga fler yxor kunde dokumenteras. Tvärtom: en av de sedan gammalt registrerade yxorna visade sig vara aktern på ett nyupptäckt skepp – en akter som är utstyrd med ett djurhuvud, markerat genom två stora öron och en tydlig mule, förmodligen ett hästhuvud. Sammanfattningsvis uppvisar Raä 49:2 följande figurer; 16 yxor, fem skepp, fyra ringkors och en ansenlig mängd skålgropar, rännor samt några fragment. Den första ristningsytan (Raä 49:1) har förutom det stora skeppet även två ringkors, några fragmentariska figurer samt flera skålgropar (Broström 2009).

Vår uppdragsgivare, Länsstyrelsen i Östergötland, bad oss även ta hand om ristningsgruppen Raä 248:1–8 ett par hundra meter öster om gården. Den upptäcktes av Nordén 1924. Vid 1980 års fornminnesinventering utökades ristningen med flera figurer, bland annat med den nedan behandlade djurfigur som är denna artikels huvudämne. I fornlämningsregistret beskrivs lokalen träffande som en »uppstickande, vackert välvd berghäll i plant lerjordsområde«.

Sommaren 2009 var den markanta rundhällen ställvis övertäckt med odlingssten och påförd matjord från den omgivande åkermarken. Ett mindre betongfundament av äldre datum finns i hällens norra kant. Dessutom fanns ett utbrett lager mossa. Vi frilade hällen i möjligaste mån inom ramen för den stipulerade tiden, men fortfarande kvarligger stora partier under mossa och annan bråte. Vi koncentrerade arbetet till de kända ytorna på hällimpedimentet (Broström & Wikell 2010). Förutom hundratals skålgropar, varav flera snarast är avlånga fördjupningar, uppvisar hällen ett antal skepp, två fotsulor, ett ringkors samt en djurfigur enligt 1980 års förteckning. Flera av skålgroparna är förbundna med rännor. Lokalen framstod som en mindre, helt vanlig hällristning, närmast trivial jämfört med hällen vid gården, men det skulle snart ändras.

Djurfiguren hade ett ca 10 cm långt bakåträckt horn, inte olikt en julbock enligt skissen i fornminnesregistret. Man hade tolkat bilden som ett hjortdjur, trots att den saknar de uppåträckta grenförsedda horn som eljest kännetecknar hjortristningar, t.ex. på Aspeberget (Raä Tanum 12) och vid Fossum (Raä Tanum 255) i Bohuslän. Djurfiguren vid Gärstad är tydlig och ligger på ett vågrätt plant parti vid södra kanten av hällen. Omedelbart då vi fick syn på hällbilden upptäck-

te vi att hornet egentligen är en ristad linje som fortsätter bakåt, långt bortom djuret och som ansluter till en större skålgrop – en solhäst (fig. 1.)

Djurbilden, som är 30 x 29 cm stor, vänder mulen åt öster, det vill säga åt höger. Benen är lätt framåttillda, 10–12 cm långa och pekar mot söder. Kroppen är 18 cm lång. Hals och huvud är 10 cm stora vardera. Från huvudet på djuret, och bakåt, går en 40 cm lång huggen 2 cm bred linje som ansluter till en stor skålgrop. Skålgropen är 8 cm i diameter. Totala storleken på hela kompositionen är 59 x 28 cm.

Djurfiguren är alltså orienterad öst-väst med huvudet mot öster. Isräfflorna på hällen går i nord-sydlig riktning och således tvärs de ristade linjerna i solhästen och de närliggande skeppen, så det är ingen fara för förväxling mellan huggna linjer och naturliga streck. Inte ens när det gäller bemanningsstrecken som står i nord-sydlig riktning finns det någon allvarlig risk för felläsning. De naturliga sprickorna/kanterna är skarpa, medan de huggna linjerna uppvisar en klart rundad om än vittrad profil.

Det råder inget tvivel om kombinationen djur, ränna och stor skålgrop. Djuret bör i denna framställning tolkas som en solhäst. Flemming Kauls definition lyder: »mytologiske heste med et arbejdsområde bl.a. højt på himlens bue. Denne mytologiske hest kan kaldes *SOLHESTEN*, og den er karakteriseret ved at en hest ved hjælp af en line er forbundet med solen.» (Kaul 1998b, s. 5). Bilden i Gärstad är välbalanserad och tydlig. Figuren saknar dock svans till skillnad från vissa andra solhästar som i enstaka fall har en tredelad sådan. Hästen kan möjligen tyckas vara lite klumpigt utförd, men annat är inte att vänta i den grovkristallina berggrunden. Hästkroppen är inte S-formad som den ibland framställs på vissa räkknivar och ristningar: se t.ex. Slagstahällen (Raä Botkyrka 279) i Södermanland och räkkniven från Neder Hvolris, Viborg amt, Danmark, från period V (Sprockhoff 1954; Damell & Hyenstrand 1972; Kaul 1998b, s. 11). Den raka ryggen, de framåttillda benen – som om hästen bromsade in efter ett språng – och hela utförandet av kroppens hållning känns däremot igen från andra hästbilder som Klinta på Öland, Sagaholm i Småland, och sist men inte minst i bronsfynden från Trundholm i Danmark och Tågaborg i Skåne

(Aner & Kersten 1976; Kaul 1998b; Goldhahn 1999, s. 146 ff, 164 ff). De flesta av de nämnda hästarna saknar svans, eller har bara en mycket liten sådan. Utförandet av hästarna torde ha en kronologisk bakgrund, där de med rak stil är från äldre bronsåldern och de S-svängda är från yngre bronsåldern (Kaul 1997, s. 105; Goldhahn 1999, s. 146). Hästen vid Gärstad är enligt detta resonemang från den äldre bronsåldern, och således ungefär samtida både med den så kallade solvagnen från Trundholm (per II) och hällarna i Sagaholmshögen som dateras till period II/III, i årtal uttryckt 1500–1100 f.Kr. Vapenfigurer dateras i regel också till den äldre bronsåldern (t.ex. Nordin 1911; Nordén 1925), då hållristningskomplexet vid Gärstad tycks ta sin början.

Ovanför solhästen var sedan tidigare ett skepp registrerat. Vi upptäckte ytterligare ett till vänster om det förra. Skeppen möts stäv mot stäv, och just mellan stävarna är en skålgrop placerad. Skeppens färdriktning är åt höger liksom solhästens. Stävarna är enkelt uppböjda. Dateringen av utförandet med jämnt inåtböjda stävar hänförs vanligen till den äldre bronsåldern (Kaul 1998a; 2004a, s. 90; Ling 2008, s. 105). Enligt Glob's (1969, s. 54) skeppskronologi är lodräta inre stävar daterade till övergången mellan period III och IV, d.v.s. kring 1100 f.Kr. Det högra skeppets bemanningsstreck liknar i viss mån utförandet på ett av skeppen i Kiviksgraven, men om detta drag är närmare daterande är osäkert. I dateringsfrågan kan även skeppen på yxhällen vid gården konsulteras. De har som vi såg ovan djurhuvudformade stävar, och det i en stil som enligt Kauls (1998a) skeppskronologi hör hemma i period III.

Solhästen i Gärstad i ett större sammanhang

Solhästen i Gärstad är som nämnts det första kända exemplet på detta motiv på en hållristning i östra Sverige. Visserligen finns ett möjligt motiv på en ristning vid Skälv i Borg socken (Raä 18), Östergötland, som med god vilja kan ses som en solhäst. Men den hålls för osäker (Kaul 1998b, s. 21). Motivet är dock välkänt på västkustens hållristningar och på bronsföremål i Sydskandinavien (t.ex. Ohlmarks 1945; Kaul 1998b). Det finns snarlika varianter på temat, där hästen kan dra ett skepp fram mot en ringfigur, eller som den

märkliga figuren vid Nordhagen i Rävlanda Stenkyrka socken på Tjörn i Bohuslän, som har en rad kombinerade element av häst, ringkors, skeppstäv och människofigur intill en ormfigur (Pettersson & Kristiansson 1977, s. 47, 137). Exempelen kan mångfaldigas. Men vi håller oss till grundmodellen (utifrån Trundholm och Kaul 1998b, s. 5) med en häst förbunden medelst en linje från huvudet till en cirkelfigur.

I Danmark förekommer solhästen i flera fall som dekor på bronsföremål eller till och med i rundskulpterad form. Viktigast är förstas den välkända solhästen (ofta betecknad som solvagn) från Trundholm på Själland (Aner & Kersten 1976). Föremålet är en nyckelartefakt för tolkningen av detta motiv som en solhäst. Som bekant består det av en häst och en stor skiva som är monterade på en ställning med sex fyrekriga hjul. Skivan är rikt utsmyckad med koncentriska ringar och spiraler. Ena sidan är guldbelagd. På skivans främre kant finns en liten ögla. En motsvarande ögla finns på hästens hals. Häremellan har en draglina gått, och hästen har således dragit skivan. Guldsidan anses representera dagen, för då vandrar hästen åt höger, d.v.s. medsols, såsom solen synes röra sig på himlen. Andra sidan är följaktligen natt då den »mörka» sidan vänds mot betraktaren. Riktningen är då motsols. Denna tolkning stöds dessutom av att bronsskivans ikonografi skiljer sig åt: dagsidan är försedd med koncentriska cirklar (kan ses som solar) medan nattsidan uppvisar stiliserade yxmotiv (kan ses som halvmånar). Förutom Trundholm finns det fler solhästar (och starkt stiliserade former) på flera rakknivar som främst Flemming Kaul (1995; 1996; 1998a; 1998b, s. 10; 1999; 2004a; 2004b; 2005) studerat och tolkat.

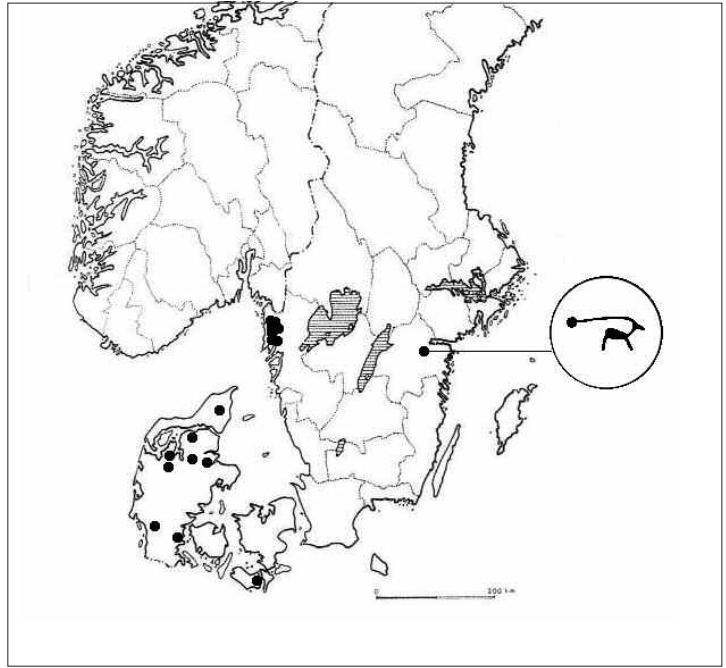
Kaul presenterar en hypotetisk kosmologi där solens resa fram över himlen på dagen och tillbaka under jorden/havet på natten beskrivs och tolkas ingående utifrån motiven på rakknivarna (Kaul 1998a, s. 262; jfr Randsborg 1993). Tolkningen har fått stort genomslag i nordisk bronsåldersforskning (t.ex. Goldhahn 1999; 2000; Skoglund 2006). Inte minst tack vare det stöd som ikonografin på bronsföremålen får av de bohuslänska hållristningarna där samma motiv finns i flera fall. Solens helighet är även ett välkänt samtida religiöst tema i Medelhavsområdet, t.ex.

Egypten, och som vi såg i denna artikels inledning även borta i det fjärran Indien. Enligt det fornindiska eposet Rigveda ledsagas nämligen solen var morgon av fuxar, d.v.s. rödfärgade hästar, och om översättningen är riktig så kan färgen syfta på gryningshimlens rodnad. I det betydligt närmare belägna Grekland för enligt hellensk mytologi solguden Helios, klädd i lilafärgad dräkt, med sin hästdragna gyllene vagn över himlen var dag från öster till väster. Om natten åkte han tillbaka i en skålformad båt (i profil lik en halvmåne) för att strax åter börja sin resa över himlen (Ohlmarks 1963; Larsson 1996, s. 21; 1997; 1999; Kaul 1998a; 1998b; Kristiansen 2004; Kristiansen & Larsson 2005). Alltsammans kan vävas ihop till en hypotetisk kosmologi där återfödelse, ett cykliskt förlopp mellan liv och död, återges i cirklar och spiraldekor, allt i enlighet med den eviga rörelse solen synes ha från dag till dag, från år till år.

Vad vi vet finns i Bohuslän elva lokaler med tolv exemplar av solhästmotivet. Nio exempel finns i Tanum socken. Figurerna återfinns på följande platser enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Bro (Raä 192), Balken (Raä 262), Varlös (Raä 269; två solhästar), Löväsen (Raä 325), Kalleby (Raä 418), Kalleby (Raä 422) och Lilla Arendal (Raä 450). Dessutom finns en osäker hållbild i Tanum vid Kalleby Nedergården (Raä 417). Andra belägg är Raä Askum 2, Raä Bro 7 och Raä Bottna 47. Dessutom har Laurits Baltzer (1881) en avbildning från Raä Brastad 8 som ej har återfunnits (jfr Kaul 1998b; Ling 2008, s. 153). Fler torde finnas.

Till denna ikonografiska sfär ansluter sig nu solhästen vid Gärstad. Hållristningar, som i förstona kan tyckas vara sig lika över allt i södra Skandinavien, uppvisar vid närmare studium flera regionala variationer i utförande och frekvens (t.ex. Jansson et al. 1989; Goldhahn 2006; 2007). De figurrika och livliga bildfält som förekommer i Bohuslän finns inte i samma utsträckning på ostkusten. På ostkusten finns däremot några motiv som tycks vara näst intill exklusiva för regionen, t.ex. solitära vapenfigurer i naturlig storlek som de vid Gärstad. Även ramfigurer koncentrerar sig starkt på ostkusten med omkring 50 exemplar (Broström & Ihrestam 2010). Solhästen vid Gärstad är en annan regional variant som går utanför den hittills kända spridningsbilden

Fig. 2. Solhästen finns avbildad på hållristningar i Bohuslän och på danska rakknivar. Inringad solhäst med pilmarkering visar läget för den nya lokalen vid Gärstad. Karta av Kenneth Ihrestam efter Kaul, 1998, s. 19; Ling 2008, s. 153; samt egen databas.) —The distribution of sun horse images at rock art sites on the Swedish west coast and on bronze razors with known provenance in Denmark.

(fig. 2). Fortsatta inventeringar kan förhoppningsvis fånga fler på ostkusten. (Kort före pressläggningen har författarna tillsammans med Joakim Goldhahn funnit ytterligare en solhäst vid Casimirsborg i Tjust, Småland. Ostkustens andra kända solhäst är dock ej utprickad i figur 2, utan nämns här bara kort (Broström et al. 2010; Broström et al. 2011).

En tolkning av bilderna och hällens form

Till slut några funderingar kring solhästens placering på berghällan vid Gärstad. För dem vars förundran över hållbilderna inte stannar vid tabeller etc. följer här ett tolkningsförsök i »kontextuell diskurs» med motiv och topografi som utgångspunkt. Förutom hållbilderna så ges här även själva hällens form och yta – dess textur – en väsentlig betydelse. Bildernas placering i förhållande till varandra och till hällens egna mikrolandskap är förmodligen lika viktiga (jfr Helskog 1999; Helskog & Høgtun 2004; Goldhahn 2005; Gjerde 2010). Följande resonemang bygger på den rådande forskningsbilden av solhästens kosmologiska drama.

Motivgruppen med solhästen och de mötan-

de skeppen är placerade på södra delen av den stora rundhällan. De ligger nära en mindre brant kant där hällan slutar. Det är den typiska läsidan av en rundhäll som geologer talar om då de beskriver isslipade hållryggar i geomorfologiska sammanhang. I östra Mellansverige ligger den branta läsidan i söder, medan den mjukt sluttande ryggen vetter mot norr. Det är naturligt och bekvämt att betrakta hästbilden från marken framför hällens södra kant. Man har solen i ryggen vid middagstid. Om man ser betraktaren som centrum, så är solhästens rörelseriktning medsols i en tänkt cirkelrörelse. Det stämmer med Kauls iakttagelser då hästen är vänd åt höger, vilket är solens skenbara rörelseriktning under dygnets ljusa timmar. Motivets läge uppe på den plana hällan är säkert ingen tillfällighet. Man hade plats att rista också på rundhällens sidor men lät bli. Vi förmodar att placeringen av ristningen på hällytan är avsiktlig, och att hällens form och mikrotopografi därför är betydelsebärande. Den markanta rundhällan kan i sig ses som himlavalvet i ett tolkande arkeologiskt förhållningssätt. Solhästen i Gärstad befinner sig då vid krönet av himmelskupan på sin färd – »højt på himlens bue» (fig. 3).

Fig. 3. Solhästens belägenhet på hällens krön, intill en markant spricka, med vid utsikt över omkringliggande åkermark. Foto Sven-Gunnar Broström. —The landscape location of the sun horse at Gärstad, on top of the rock.

Tar man några steg bakåt framstår också södra kantlinjen av hällen som en i sidled tillplattad kraftigt utdragen halvcirkel – inte helt avlägset den figur som en mantelristning beskriver. Detta förutsätter att man ser hällen som en arkeolog läser en sektion. Mantelfigurer har av Joakim Goldhahn (2003; 2005, s. 65–126; Kaul 2004b, s. 109) föreslagits symboliskt avbilda himlavalvet och solens tänkta färd över detta och tillbaka under jorden/havet. Om vi följer detta synsätt så går hällkantlinjen (himlen) också ner i jorden i öster och väster. Solhästen är då på krönet av hällen – himlen – som i kanterna vilar i jorden. Bronsålderns världsbild har av flera forskare föreslagits vara vertikalt tredelad med himmel, jord och underjord/hav (Larsen 1997; Goldhahn 2000; 2005; Bradley 2006; Bradley & Wid-

holm 2007; Lindström 2009, s. 378). Den välvda hällens läge i åkern kan ses som en metafor för ett sådant synsätt. Rundhällen påminner i viss mån om en gravhög, vilken också kan tolkas i liknande symboliska termer. Från Goldhahns bok om Sagaholmshögen (1999, s. 170) lånar vi följande rader: »Gravhögens [läs rundhällens] välvning kan då ha ingått som en metaforisk bild av själva himlavalvet... Gravhögens morfologi och hällarnas ikonografi utgör en helhet.»

Vid middagstid sker också en viktig passage då solen byter skepp – vilket åskådliggörs i de två skeppen med den mellanställda skålgropen (solen), om vi nu följer Åke Ohlmarks (1963, s. 45) resonemang kring en sådan komposition, där han utifrån egyptisk mytologi tolkar motivet som »Solgudens båtskifte i zenit». Även Kaul ser so-

lens middagshöjd som en väsentlig del i solens cykliska resa, då solen med hästens hjälp skulle byta skepp på himlavalvet:

»Solhestens foretrukne domæne som solens hjælper var, når solen stod højest på himlen, ved middagstid. Efter at solhesten havde hentet solen fra ›formiddagsskibet›, var den i en tid alene sammen med solen, indtil den igjen skulle overdrage solen til et skib.»

(Kaul 1998b, s. 8; se även 1998a, s. 262; 1999, s. 26).

Kompositionen med solhästen, de stävställda skeppen och hällens form kompletterar varandra enligt detta synsätt. Strax norr om kompositionen löper en kraftig spricka i öst-västlig riktning. Ska denna detalj på hällen också läsas som en del av hållbilderna? Eftersom sprickan sträcker sig i samma riktning som skeppen och solhästen färdas så kan den ses som en symbolisk väg – en himmelsk hålväg (fig. 3).

Vi kan möjligen se ytterligare en parallell till denna solposition, det ögonblick då solen står som högst på himlen, på samma håll. Ringkors har ofta föreslagits vara en solsymbol. Det enda kända »solkorset» befinner sig på den mest centrala och högsta delen av rundhällen (några meter norr om solhästen). Noterbart är även att figuren ligger intill en stor brandskada. Ser vi en kremningsplats, en plats där själen skiftar hamn? (Jfr ristningarna under rösen vid Hjortekrog och Ör i Småland; Goldhahn 2007, s. 261–269). I likhet med solhästen med skeppen som vi nyss såg har ringkorset i Gärstad en zenitplacering på en »uppstickande, vackert välvd berghäll i plant lerjordsområde».

Avslutande utblick

Gärstad har länge framstått som en speciell plats redan genom sina många och djupt huggna vapenfigurer. Till denna kvalitativa aspekt kan vi nu lägga kompositionen med solhästen och skeppen samt deras läge på hällen. Enligt samma synsätt kan vi även tolka ringkorsen och de hästhuvudsmyckade stävarna på skeppen vid gården. Förutom vapenfigurerna och mängden av skålgropar kännetecknas nämligen de två hällytorna av den »kosmiska triaden av solsymboler, hästar

och skepp», för att tala med Goldhahn (2000, s. 33 f). Solhästen vid Gärstad är också ett av de vackraste exemplen vi känner till av detta motiv på Skandinaviens hållristningar. Ristningen visar att bildmotivet – och den bakomliggande föreställningsvärlden – hade en större spridning än vad som hittills varit känt. Det är intressant att motivet påträffas fullt utvecklat utanför det i litteraturen definierade kärnområdet. Men egentligen är det föga förvånande eftersom de täta bronsåldersbygderna längs ostkusten uppvisar de flesta materiella drag vi förknippar med klassisk sydskanadinavisk bronsålder – vilket givetvis tyder på omfattande sociala nätverk.

Tolkningen av Trundholmshästen som en solhäst är övertygande utifrån dess symbolik med guldskivan, draglinan och hästen vars ögon inramas av strål-imiterande dekor. Hästen har även en markerad, förgylld man. Tolkningen av Trundholmsfyndet som solsymbol och solhäst är gammal (Müller 1903; Almgren 1927, s. 97–99). Likaså synen på hållristningar – som den vid Gärstad – med samma motiv. Bilden kan dessutom i tolkningshänseende vidgas som i exkursen ovan genom att vi beaktar och inkluderar hällens mikrotopografi i tolkningen.

Men inget är som bekant nytt under solen. Redan 1947 sammanfattade Ingvar Andersson forskningsläget som så: »Moderna tolkare har tänkt sig, att solens bana över himlen för dess dyrkare tett sig ömsom likt en färd i en himmelsk ›Trundholmsvagn›, ömsom likt en seglats i ett heligt skepp över rymdens blåa hav». Inte ens att man tolkar hällarnas form och textur är något nytt. Vilhelm La Cour fann redan 1924 tolkningsstöd i hållbildernas arrangemang vid Stora Berg i Biskopskulla socken, Uppland (Raä 71). Där finns en lång rad av 23 cirkelfigurer, ofta med huvud och ben, arrangerade i rak öst-västlig riktning tvärs över en rundhäll. Det tolkade La Cour som att solguden »hver Dag vandrer over Himmelbuen» (1924, s. 127). Björn Svenonius (1937), som var astronom, försökte tolka in stjärnkonstellationer på skålgropshällar som är runda »som ett himlavalv». Skålgropar som stjärnor är en vacker tanke, men föga övertygande. Det intressanta är dock att Svenonius uppmärksammade hällens form som betydelsebärande redan för 74 år sedan.

Stöd för tolkningen av motivet som solhäst återfinns förmodligen även i betydligt yngre skriftligt källmaterial, vilket också många gånger har iakttagits i forskningen. I den Poetiska Eddan och hos Snorre Sturlasson på 1200-talets Island finns flera uppgifter om himlahästar (Grimnismål 37; Gylfaginning 10). Snorre uppger att månen och solen dras över himlen av två hästar: Arvaker (*Arvagr*) och Allsvinn (*Alsvidr*), vilket översatt betyder »Arla vaken» och »Alltid snabb». Om Sol heter det i Gylfaginning: »... på himlen, och de lät Sol köra de hästarna ... för att lysa upp världarna». Även Natt och Dag dras av varsin häst: Hrimfaxe och Skinfaxe med betydelse »Sothästen» och »Ljushästen». Om den senare sägs det: »Den hästen, som Dag äger, heter Skinfaxe, och all luften och jorden lyser av hans man.» (Jónsson 1945, s. 28–29; Collinder 1970, s. 39; Simek 1996).

I den norröna mytologin har dock motivet, om än så glimrande, inte alls samma dominanta plats som solkulten har haft och fortfarande har i dagens arkeologiska tolkningar av bronsålderns föreställningsvärld. Man ställer sig undrande. Är Snorres uppgifter en blek reminiscens, ett vagt minne av en svunnen kosmologi? Eller övertolkar arkeologerna de suggestiva fynden, bländad som man kan bli av motivets vida spridning hos de samtida högkulturerna söderut? Tacitus kan ge stöd för att Snorres uppgifter verkligen är en svag återspeglning av Solhästen, och därmed i förlängningen styrka den av arkeologer förmodade solkosmologins väsentliga ställning under bronsåldern. Vi möter antagligen en idéfigur med stort tidsdjup (Kristiansen 2004). Det är onekligen frestande att se ett samband mellan den strålögda hästen från Trundholm, ikonografin på rakkni-var, hållbilder som den i Gärstad, mytologiska utsagor hos Snorre och följande uppgifter hos Cornelius Tacitus. I kapitel 45 av *Germania* kan vi läsa dessa rader från 98 e.Kr. (i Per Perssons översättning från 1929):

»Bortom svionerna finnes ett annat hav, trögt flytande och nästan orörligt, varav jordkretsen omgives och omslutes, vilket bestyrkes därav, att den redan sjunkande solens sista glans varar till morgonen så klar, att den gör stjärnorna matta; att man dess-

utom hör ljudet av den ur havet uppdykande solen och ser hästgestalter och strålar kring huvudet, tillägger övertron.»

Tack till Länsstyrelsen i Östergötland, Joakim Goldhahn, Fredrik Molin och Mattias Pettersson.

Referenser

- Almgren, O., 1927. *Hällristningar och kultbruk*. KVHAA:s Handlingar 35. Stockholm.
- Andersson, I., 1947. *Skånes historia. Till Saxo och Skånelagen*. Stockholm.
- Aner, E. & Kersten, W., 1976. *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band 2. Holbaek, Sorø und Praesto amter*. Köpenhamn.
- Baltzer, L., 1881. *Glyphes des Roches de Bohuslän*. Göteborg.
- Bradley, R., 2006. Danish razors and Swedish rocks. Cosmology and the Bronze Age Landscape. *Antiquity* 80. York.
- Bradley, R. & Widholm, D., 2007. Bronze Age Cosmology in the South-West Baltic, a Framework for Research. Widholm, D. (red.). *Stone ships. The Sea and the Heavenly Journey*. Kalmar Studies in Archaeology 3. Kalmar.
- Broström, S-G., 2009. Hällristning Raä 49 vid Gärstad, Rystads socken, Linköpings kommun, Östergötland. Botark-rapport 2009–34. Tumba.
- 2010. Ostkustens hällristningar. Nyupptäckter från Simris till Fyris de senaste 30 åren. Alexandersson, K. et al. (red.). *Forn tid längs ostkusten. Blankaholmsseminariet de två första åren*. Visby.
- Broström, S-G.; Ihrestam, K. & Wikell, R., 2010. *Casimirsborg del 8. Uglebohöllen*. Botark-rapport 2010–40. Tumba.
- Broström, S-G.; Goldhahn, J.; Ihrestam, K. & Wikell, R., 2011. Skålgropsfat, skeppshäll och solvagn. Nyfunna hållbilder vid Casimirsborg i Tjust vid norra Smålandskusten. *Fornvännen* 106.
- Broström, S-G. & Wikell, R., 2010. *Hällristning Raä 248 vid Gärstad, Rystads socken, Linköpings kommun, Östergötland*. Botark-rapport 2010–09. Tumba.
- Burenhult, G., 1973. *Götalands hällristningar (utom Göteborgs och Bohus län samt Dalsland) D.1*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in Quarto 8. Lund.
- 1980. *Götalands hällristningar (utom Göteborgs och Bohus län samt Dalsland) D.1*. Theses and papers in North-European Archaeology 10. Stockholms universitet.
- Collinder, B., 1970. *Snorres Edda*. Uddevalla.
- Damell, D. & Hyenstrand, Å., 1972. Hällristningen vid Slagsta i Botkyrka. *Fornvännen* 67. http://fornvannen.se/pdf/1970talet/1972_035.pdf
- Glob, P.V., 1969. *Helleristningar i Danmark*. Århus.
- Gjerde, J.M., 2010. *Rock art and landscapes. Studies of*

- Stone Age rock art from northern Fennoscandia*. Tromsø universitet.
- Goldhahn, J., 1999. *Sagaholm – hällristningar och gravritual*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 11. Umeå.
- 2000. Hällristningar, kosmologi och begravningsritual – exemplet Sagaholm. *Primitive tider* 3. Oslo.
 - 2003. Kosmologiska mantlar. Strödda tankar kring hällbildsforskningens primitiva arv och epistemologi jämte bronsålderns kosmologi. *In Situ*. Göteborg.
 - 2005. Kosmologiska mantlar. Goldhahn, J. (red.). *Från Sagaholm till Bredarör. Hällbildsstudier 2000–2004*. Gotarc C62. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
 - 2005. Slagsta revisited – en essä om behovet av subjektivt tolkande dokument. Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12*. Gotarc C59. Göteborg.
 - 2006. *Hällbildsstudier i norra Europa. Trender och tradition under det nya millenniet*. Gotarc C64. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
 - 2007. *Rituelle specialister i bronse- och jernalderen. 1. Dödens hand. En essä om brons- och hällsmed*. Gotarc C65. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Helskog, K., 1999. The shore connection. Cognitive landscape and communication with rock carvings in Northernmost Europe. *Norwegian Archaeological Review* 32:2. Oslo.
- Helskog, K. & Høgtun, E., 2004. Recording landscapes in rock carvings – and the art of drawing. Milstreu, G. & Pröhl, H. (red.). *Prehistoric pictures as archaeological source*. Göteborg.
- Jansson, S.; Lundberg, E.B. & Bertilsson, U. (red.), 1989. *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*. Helsingborg.
- Jónsson, G., 1945. *Edda Snorra Sturlusonar med skåldatali*. Reykjavík.
- Kaliff, A., 1999. *Arkeologi i ett landskap. Scener ur ett landskapsförhistoria*. OPIA 20. Uppsala.
- Kaul, F., 1995. Ships on bronzes. Crumlin-Pedersen, O. & Munch Thye, B. (red.). *The ship as symbol in prehistoric and medieval Scandinavia*. Köpenhamn.
- 1996. Er skibet en ragekniv? Er ragekniven et skib? *Adoranten*. Tanumshede.
 - 1997. Skibet og solhesten. Om nye fund af bronzealderens religiøse kunst. *Nationalmuseets arbejds-mark 1997*. Köpenhamn.
 - 1998a. *Ships on bronzes. A study in Bronze Age religion and iconography*. Köpenhamn.
 - 1998b. Solhesten på bronzer og på sten. *Adoranten*. Tanumshede.
 - 1999. I Östen stiger solen op. *Skalk* 1999:5. Højbjerg.
 - 2004a. *Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealderens ikonografi*. Det Konglige Nordiske Oldskriftselskab. Köpenhamn.
 - 2004b. Bronzealderens ikonografiske motiver og deres fremkomst i en formativ fase. Skibet, det vifteformede symbol, hesten, hjulkorset, fisken og slangen. Milstreu, G. & Pröhl, H. (red.). *Förhistoriska bilder som arkeologisk källa*. Tanums hällristningsmuseum. Tanumshede.
 - 2005. Hvad skete med de dodes sjæl. Sjælsforestillinger i bronzealderen. Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12*. Gotarc C59. Göteborg.
- Kristiansen, K., 2004. Institutioner och materiell kultur. Tvillingherskern som religiös och politisk institution under bronzealderen. Andréén, A. et al. (red.). *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Väger till Midgård 4. Lund.
- Kristiansen, K. & Larsson, T.B., 2005. *The rise of Bronze Age society – travels, transmissions and transformations*. New York.
- La Cour, V., 1924. Solens Personifikation i vor Bronzealder. *Danske studier* 24. Köpenhamn.
- Larsen, C., 1997. Haugene fra eldre bronsalder på Jæren – en stabiliserende faktor i tilværelsen? Fuglestvedt, I. & Myhre, B. (red.). *Konflikter i forhistorien*. AmS-Varia 30. Stavanger.
- Larsson, T.B., 1986. *The Bronze Age metalwork in southern Sweden: Aspects of social and spatial organization 1800–500 B.C*. Archaeology and Environment 6. Umeå.
- 1996. *Kult, Kraft, Kosmos*. Statens Historiska Museum. Stockholm.
 - 1997. *Materiell kultur och religiösa symboler. Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det andra förkristna årtusendet*. Arkeologiska studier vid Umeå universitet 4. Umeå.
 - 1999. The transmission of an élite ideology. Europe and Near East during the second millennium BC. Goldhahn, J. (red.). *Rock art as social representation*. BAR International Series 794. Oxford.
- Lindström, J., 2009. *Bronsåldersmordet. Om arkeologi och ond bråd död*. Stockholm.
- Ling, J., 2008. *Elevated rock art. Towards a maritime understanding of rock art in northern Bohuslän, Sweden*. Gotarc B49. Göteborg.
- Müller, S., 1903. *Solbilledet fra Trundholm*. Nordiske Fortidsminder I, 6. Köpenhamn.
- Nicklasson, P., 2008. Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins genombrott. *Fornvännen* 103.
- Nordén, A., 1925. *Östergötlands bronsålder – beskrivande förteckning med avbildningar av lösa fynd i offentliga och enskilda samlingar, kända gravar samt hällristningar*. Linköping.
- Nordin, F., 1911. Gotlands första hällristning. Vid Hägvide i Lärbro sn. *Fornvännen* 6. http://fornvannen.se/pdf/1910talet/1911_144.pdf

- Ohlmarks, Å., 1945. »Toalettredskapen» och solre-
ligionen under yngre bronsålder. *Fornvännen* 40.
http://fornvannen.se/pdf/1940ta-let/1945_337.pdf
- 1963. *Hällristningarnas gudar. En sammanställning och ett förklaringsförsök*. Stockholm.
- Pettersson, J. & Kristiansson, G., 1977. *Hällristningar på Tjörn*. Malung.
- Randsborg, K., 1993. *Kivik. Archaeology and Iconography*. Acta Archaeologica 64:1. Köpenhamn.
- Skoglund, P., 2006. *Hällristningar i Kronobergs län. Motiv, myter och dokumentation*. Rapport 97. Institutionen för arkeologi, Lunds universitet.
- Simek, R., 1984. *Dictionary of Northern Mythology*. Övers. fr. tyskan av A. Hall. Suffolk 1996.
- Sprockhoff, E., 1954. Nordische Bronzezeit und frühes Griechentum. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz* 1. Mainz.
- Svenonius, B., 1937. *Quelques essais d'identification de constellations sur les rochers sculptés en Ostrogothie (Suède)*. Meddelande från Lunds astronomiska laboratorium 2. Lund.
- Tacitus, *Tacitus mindre skrifter. Dialogus de oratoribus, Agricola och Germania*. Övers. och kommentar Per Persson. Stockholm 1929.

Summary

A sun-centred cosmology incorporating a Sun Horse seems to have been an important part of Bronze Age religion in southern Scandinavia, with vague reminiscences surviving in Viking Period Norse mythology. Scholars have long interpreted the so-called sun wagon from Trundholm in this manner. This beautiful Early Bronze Age artefact is not the only depiction of a horse pulling the sun. The motif also appears on Late Bronze Age razors, mostly in Denmark, and on rock art panels in Bohuslän county on the Swedish west coast.

In the summer of 2009 the authors discovered the first rock-art sun horse on the Swedish east coast at Gärstad in Rystad parish, Östergötland county. Typological traits date the Gärstad image to the Early Bronze Age. In the paper, the rock art is discussed in terms of a sun cosmology

as envisioned by various scholars in recent years, considering the picture itself and its context on a bulging rock outcrop. The interpretation can be summarized as follows.

The rock is a metaphor for heaven and earth. The picture at the top of the rock describes the sun's journey through day and night – and the moment at noon is carved into the rock. At this crucial time the sun changed ships on its journey. The ship swap took place when the sun was in its zenith, that is, the peak of the rock. This change was performed done with the aid of a celestial horse. An east-west oriented crack in the rock can be seen as the road the sun traveled across the heavens with the horse and the two ships. The earth in which the rock is rooted may be a metaphor for the underworld.